

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

4839

ՆՐԿՈՂԱՅՈՍ ԼԵԼԵՅԵԼՆՑ

427

911

ԱՐԴԱՐՈՒԹԵԱՆ

ՆՁԱՆՆԿՈՒԹԻՒՆԸ ԿԵԱՆՔԻ ՄԷՋ

1.

ԸՆԳՂԱՆՈՒՐ ԳԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԵՐԵ

551
Մ-2

178
5-14

Թ Ի Ֆ 1, Ի 2

Տպարան «ՀԵՐՄԷՍ» ԸՃԿ. Մազաթեան փող. № 15.

1906

(137)

AM-427

Arm.

3-2302a

ՆԻՊՈՂԱՅՈՍ ԼԵԼԵՏԵԸՆՑ 29 JUL 2009

17
L-14

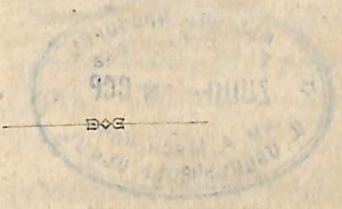
3-2302a

ԱՐԴԱՐՈՒԹԵԱՆ

ՆՁԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ ԿԵԱՆՔԻ ՄԻՋ

1.

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԴԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀՀԿԿ. № 20578

Ք Ի Ց Լ Ի Ձ

Տպարան «ՀԵՐՄԷՍ» ՀԳԿ. Մաղաթեան փող. № 15-
1906 (137)

ՀԱՅԳԻՈՂԱՐԳԱ

Հայ գիտության և գրականության կենտրոն

Дозволено цензурою. 9-го Января 1906 г. Тифлисъ.

40735-63

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԴԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ *)

I

Իւր գոյութեան առաջին օրերից սկսած մարդկութիւնը ձգտում է բարելաւել իւր վիճակը: Այդ ձգտումը միշտ եղել է նրա բոլոր գործունէութեան, եթէ ոչ միակ, գոնէ ամենագլխաւոր նպատակը. հետևաբար նրա այժմեան դրութիւնը պէտք է հասած լինէր այնպիսի մի կատարելութեան, որ կարողանար արդարացնել հազարաւոր տարիների ֆիզիքական և մտաւոր աշխատանքի արդիւնքը:

Ինչո՞ւմն է կայանում այդ կատարելութիւնը:

Հնարել են երկու յատուկ գիտութիւն՝ առողջաբանութիւնը և բժշկականութիւնը իրանց դեղորայքի պահեստներով, որպէս զի մարդու մարմինը գարձենն թուլակազմ, հիւանդոտ և ջղային, իսկ կեանքի միջին տևողութիւնը կրճատեն մինչև մի երեսուն տարի, մինչ հնումն, անշուշտ, հարիւրից պակաս չէին հաշվում:

Հիմնել են պետութիւններ իրանց մեծահատոր օրինազրքերով և բիւրաւոր պաշտօնեաներով, բայց ոճիրն ու շառը օրէ ցօր աւելանում են, ստանալով աւելի զգուելի կերպարանք:

Ստեղծել են միջազգային իրաւագիտութիւնը, բայց քաղաքակիրթ աշխարհը դարձել է մի լայնածաւալ զօրանոց, ժողովուրդները ճնշվում են զինակալութեան (միլի-

*) Այս բրօշուրը հրատարակել եմ Պարիզում սրանից ուղիղ տասն տարի առաջ Ֆրանսերէն լեզուով (La justice dans la vie): Հայերէն բնագիրը մինչև այժմ հնարաւորութիւն չունէի հրատարակելու ցենզուրական պայմանների պատճառով:

տարիզմ) ծանր լուծի տակ, որպէս զի ժամանակ առ ժամանակ անձնատուր լինեն արիւնհանեղ պատերազմների հարիւր հազարաւոր սպանուածներով և աւելի բազմաթիւ վիրաւորներով:

Մարդկային տանջանքների միջից ծնուած և իրանց ժամանակակիցներից այնքան քաղցր յոյսերով ողջագուրուած մեծ գաղափարները հետզհետէ յեղաշրջվում են ծաղրալի առեղծուածներին:

Այդ բոլորը տեսնելով մարդ սկամայ հարցնում է՝ ինչն է պատճառը, այդ ինչ ոյժ է, որ ջլատում է մարդու բոլոր ջանքերը ցանկալի բարօրութեան հասնելու:

Թէպէտ մինչև այժմ բացատրուած չէ այդ ուժի բուն էութիւնը, բայց նա վաղուց գրաւել է մարդու երևակայութիւնը: Մարդկային աշխարհայեցողութեան ամենահին յիշատակարանները կրում են նրա կնիքը. Սիվա չաստուածը բրահմայական երրորդութեան մէջ, Ահրիմանը հին պարսիկների կրօնում, Եգիպտացուց Տիֆօնը, սատանան բրիտանական կրօնում, ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ մարմնացումն այդ շար ոգու, որի դէմ դարերից ՚ի վեր ուժասպառ կռիւ է մղում մարդկութիւնը:

Չանագան ժամանակների փիլիսոփաները զբաղուել են նրա ծագումը հետազօտելով: Նրանք հաստատել են, որ բացի բնական կամ պատահական դէպքերից, նրա բուն աղբիւրը գտնվում է մարդու իրա մէջ. ոմանք կարծել են, թէ այդ աղբիւրը կրքերն են. բարկութիւնը, վրէժխնդրութիւնը, փառամոլութիւնը, ազահութիւնը, նախանձը և այլն. հետևաբար քարոզել ևն դրանց ամէն մի արտայայտութիւնը խեղդելու համար փոքր առ փոքր սպանել մարմինը: Նրանց իդէալի կատարեալ իրականացումը կը լինէր մարդկային ցեղի սպառումը:

Ժամանակակից և աւելի տարածուած կարծիքը չարիքի պատճառը համարում է գոյութեան կռիւը, որի օրէնքով թոյլերը պէտք է կլանուեն զօրեղներից, որոնք իրանց հերթին պիտի գոհ գնան աւելի ուժեղներին:

Եթէ կամենում էք մի ճիշտ գաղափար կազմել այս տե-

տութեան մասին, ձգեցէք մի սրուակի մէջ երկու մորմ (Ֆալանգա). կռիւն անմիջապէս սկսում է և վերջանում է նրանով, որ այդ երկու զոռելի միջատներից մինի միայն չորս ատամն (ծնօտները) է մնում. եթէ երբ և իցէ իրականանար ուժեղի այդ տեսակ իրաւունքով ղեկավարուող մարդկութեան իդէալը, այն ժամանակ ամբողջ երկրագլոխի վերայ միայն երկու մարդ կը մնար, որոնցից մինը, վերջ ի վերջոյ, կը լափէր միւսին:

Ինչպէս տեսնում ենք, երկու տեսութիւններն էլ տանում են դէպի մի և նոյն նպատակը, բայց զանազան ճանապարհներով. առաջինը մարդու յօժար կամքով, իսկ երկրորդը՝ բնութեան անողոքելի վճռով: Առաջինը մարդկութեան անձնասպանութիւնն է, իսկ երկրորդը՝ նրա անխուսափելի փոխադարձ ջնջումն:

Մի կողմ թողնելով առաջին վարդապետութիւնը, որի քարոզող բարոյագէտները շատ էլ չեն հոգում մարդկային ցեղի յարատեւութեան մասին, մենք կ'աշխատենք ապացուցանել, որ երկրորդը մի կոպիտ սխալ է, չը նայելով իւր կարծեցեալ զիտնական ծագմանը:

Մանրադնին վերլուծութիւնը կասկածի տեղիք չի թողնում, որ մարդու կամքով կատարուած չարիքը միայն մի սոսկ թիւրիմացութիւն է, իսկ այն շար ոգին, որին հնուան պաշտում էին, իբրև մի խստասիրտ աստուծոյ, և որից մեր օրերում սոսկում են, իբրև մի անխուսափելի ճակատագրից, ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ մարդու կարհաստի քիւնը:

II

Նրանք, որոնք կարծում են, թէ մարդը անասունների պէս պէտք է ղեկավարուէ վերոյիշեալ ուժեղի իրաւունքով, մեծ մոլորութեան մէջ են ընկնում, հաշուի չ'առնելով մի գործիչ, որից գուրկ է անասունը: Այդ գործիչը — բանակաւորութիւնն է: Բանականութեան արտայայտութիւններից մինն էլ համեմատութեան գաղափարն է, որ կարելի է

ձեակերպել այս բառերով. «սինը ամէնքի համար եւ ամէնք մինի համար»: Դա ամենաբնորոշ գիծն է, որով մարդկային հասարակութիւնը տարբերվում է անասունների երամակից: Դա պարզ և անմիջական հետեանքն է ինքնապահպանութեան բնագոյման, որ յատուկ է բոլոր կենդանի էակներին, բայց որը անասունների մէջ անհատական միջոցներից զէնը չէ անցնում: Եթէ ձիերի երամը երբեմն խմբվում է գայլը տեսնելով, գրա պատճառն այն է, որ նրանցից իւրաքանչիւրը զգում է անմիջական, վայրկեանական վտանգը, բայց եթէ գայլին յաջողի նրանցից մինին վէր գցել, միւսները կը փախչեն, և ոչ մինն էլ չի մտածի օգնել ընկերոջը, որպէս զի սա էլ կամ մի ուրիշը իրան օգնէ միւս գիշերը: Դրա համար հարկաւոր է դատողութիւն, որով օժտուած չէ անասունը:

Համերաշխութիւնը մի անեղ զէնք է հասարակութեան ձեռքին իւր անդամներից իւրաքանչիւրին շարիքի դէմ պաշտպանելու համար, բայց հարկաւոր է, որ նա գիտենայ այդ զէնքի գործածելու եղանակը, որպէս զի չը ճնշէ անհատին, փոխանակ նրան հովանաւորելու: Այդպիսի սխալանքից ազահովելու գրաւականը՝ արդարութիւնն է:

Արդարութիւնը մի գաղափար է, որ մարդկային յարաբերութիւնների համար մի և նոյն նշանակութիւնն ունի, ինչ որ հաւասարակցութիւնը նիւթերի փոխադարձ դասաւորութեան համար: Նա որոշում է իւրաքանչիւրի համար այն շրջանակը, ուր նա կարող է ազատ գործադրել իւր ուժերը, և որից դուրս նա խանգարում է ուրիշներին, բռնաբարում է նրանց իրաւունքը. նա ոչ միայն հնարաւորութիւն է տալիս իւրաքանչիւրին իւր ուժերի համեմատ բարօրութեան ձգտելու, այլ և նոյն իսկ այդ բարօրութեան ընդհանուր մակերևոյթը այնքան բարձր է լինում, որքան մի հասարակութեան մէջ ընդունուած արդարութիւնը մօտենում է անպայման արդարութեանը. ճիշտ այնպէս, ինչպէս մի թւի երկու անհաւասար մասերի արդիւնաբարը աւելանում է նոյն չափով, որով պակաս

սում է նրանց տարբերութիւնը, իսկ ամենամեծը ստացվում է երկու հաւասար կէսերի բաղմապատկելուց:

Անյիշատակ ժամանակներից ի վեր արդարութեան գաղափարի ցոյացումն ծնել է մարդու սրտի մէջ արդարութեան զգացմունք, այսինքն այն ակամայ սրտանջները, որոնց համախմբումը կազմում է խղիմսանք: Թէ զգացմունքներն ընդունակ են գորանալու կամ թուլանալու, կամ իսպառ անհետանալու, գրա ապացոյցը կարող ենք տեսնել, հարց տալով մեզ, թէ, ինչպէս կը վերաբերուէին զէպի որոշ զէպքերը մեր նախնիքը, և ինչպէս ենք վերաբերվում մենք ինքներս: Նայելով այդ փոփոխութեան ուղղութեանը, այսինքն, թէ նա զէպի լաւն է կատարում, թէ զէպի վատը, մի հասարակութեան համար ստում են, թէ նա վերածնում է կամ այրասերում է:

III

Արդարութեան սկզբունքը շատ պարզ է. «Մի՛ անիր ուրիւներին այն, ինչ որ չես ուզում, որ ուրիւները քեզ անեն»: Բայց կեանքի բարդ խնդիրների լուծումը այս սկզբունքով միշտ այնքան հեշտ չի լինում: Այն օրից, երբ մարդիկ համայնական կեանքի կարիքն զգացել են, նրանք աշխատել են, որքան կարելի է լայն և ճիշտ կերպով իրագործել այս սկզբունքը կեանքի մէջ, ապացոյցը՝ կատարութեան եղանակի և օրէնսդրութեան ստիճանաբար կատարելագործումը:

Բայց հիմնարկութիւններն ու օրէնքները արդարութեան արտաքին մակերևոյթն են ցոյց տալիս, իսկ նրա իսկական բարձրութիւնը իմանալու համար պէտք է գիտենալ, թէ մինչև որ աստիճան իւրաքանչիւրը զգում է արդարութեան անհրաժեշտութիւնը, կամ հասկանում է նրա կարևորութիւնը:

Բոլորովին զրական հողի վերայ մնալու համար ես ենթադրում եմ, թէ մարդս ոչինչ զգացմունք չունի. թէ նրա գործունէութեան միակ զեկավարը եսականութիւնն

է: Տեսնենք, թէ մինչև որ աստիճան նա կարող է չարիքից օգտուել իւր անձնական բարօրութեան հասնելու համար:

Չարիքից որ և իցէ օգուտ ստանալու համար մարդ պէտք է մէնակ ինքը լինի նրա կատարողը: Հենց որ լոյս ընկնի մի մրցակից, նա ստիպուած կը լինի այդ օգուտը կիսել: Իսկ եթէ մրցակիցները շատ լինեն, նա ոչ միայն չի շահվի, այլ և վնաս կը կրէ, որովհետև արդարութեան մակերևոյթի վայր ընկնելուն միշտ հետևում է ընդհանուր բարօրութեան նուազումն, որից վնասվում են ամենքը, իսկ նրանց թուում և ինքը: Բացատրեմ իմ միտքը մի օրինակով: —

Մենք նախապատմական աշխարհումն ենք. ամէն ոք ապրում է իրան համար: Կազմվում է տասն մարդուց բաղկացած մի խումբ, որ կողոպտում է, սպանում է ուրիշներին: Այդ խումբը կիսով չափ կը կորցնի իւր ոյժը, հենց որ մի ուրիշ նմանը կազմուի, և բոլորովին անգոր կը դառնայ, երբ բոլոր հասարակութիւնը բաժանուի համանման խմբերի: Դրանից միայն վնաս կը յառաջանայ ամէնքի համար, որովհետև իւրաքանչիւրն ստիպուած կը լինի մի որ և իցէ զոհաբերութիւն անել, թէկուզ հենց իւր անձնական ազատութիւնը սահմանափակելով: Բայց այդ վնասը կարող է իսկական վտանգի փոխուել առաջին խմբի համար, եթէ երկրորդը կազմուի փոխանակ տասնի՛քսան հոգուց:

Վերցրէք որ յանցանքը կամենաք. մինը սուտ է խօսում, երկրորդը զողանում է, երրորդը կաշառում է, չորրորդը լրտեսում է, հինգերորդը սպանում է, վեցերորդը թունաւորում է և այլն: Դրանք ամենքն էլ իրանց առաւելութիւնները կը կորցնէին, եթէ այդ յանցանքները ընդհանուր ծաւալ ստանային, այսինքն եթէ բոլոր հասարակութիւնը բաղկանար ստախօսներից, գողերից, կաշառակերներից, լրտեսներից, մարդասպաններից, թունաւորողներից և այլն: Հաւասարակշռութիւնը նորից կը վերականգնուէր, բայց այն զանազանութեամբ, որ իւրաքանչիւ-

րի համար այդպիսի հասարակութեան մէջ ապրելը անհամեմատ աւել ծանր, եթէ չասենք անկարելի կը լինէր: Այս դէպքում չարիքը ազդում է իբրև մի վարակիչ հիւանդութիւն, որ շուտով համաճարակի է փոխվում, վտանգի ենթարկելով ամէնքին, իսկ ՚ի թիւս այլոց և նոյն շարագործին, որ առաջինը պատուաստել էր այն իւր զոհին:

Տեսնում ենք, որ չարիքի դէմ պաշտպանուելու այդ նախնական եղանակն անգամ նրան վտանգաւոր է դարձնում իրեն նախաձեռնողի համար, բայց համերաշխութեան գաղափարը թելադրել է ուրիշ միջոցներ, որոնք հարուածում են ոճրագործին, առանց դիպչելու ուրիշներին: Այդ միջոցները երկու տեսակի են. առաջինը՝ նախազգուշութեան միջոցները՝ չարիքի առաջն առնելու համար, երկրորդը՝ քրէական միջոցները՝ նրա հրապոյրը խլելու համար, վտանգաւոր դարձնելով նրան:

Այդ միջոցները, ՚ի հարկէ, ամենակարող չեն, որովհետև հնար չը կայ պաշտպանուելու մի շարագործի դէմ, որ սպանում է՝ երկու ժամից յետոյ կախաղան բարձրանալու դիտաւորութեամբ, բայց նրանք բաւարար ապահովութիւն կը լինէին հասարակութեան համար, եթէ չը լինէր պատժից խուսափելու հնարաւորութիւնը: Հէնց այդ հնարաւորութիւնն է, որ չարիքին աւելի կամ պակաս յարատուութիւն է տալիս:

IV

Մեծ սխալ կը լինէր ենթադրել, թէ հասարակութեան ազահովութիւնը կախուած է միմիայն օրէնքների կատարելութիւնից և խստութիւնից: Օրէնքները, մինչև անգամ աշխարհիս ամենալաւերը, ինքնագլուխ չեն գործում, ինչպէս և ամենակատարեալ մեքենան բանի չէ ընկնում առանց մարդու նախաձեռնութեան: Հասարակութեան ունեցած միջոցները չարիքի դէմ պաշտպանուելու համար կարող են ոչ միայն անօգուտ լինել, այլ և մի վտանգաւոր դէպք դառնալ հենց իրան դէմ, եթէ նրա անգամներից իւ-

թէ քանի տարի են խել իրանց կեանքից օրըստօրէ թու-
նաւորելով նրան:

V

Եթէ ընթերցողը լիովին ըմբռնել է արդարութեան
և համերաշխութեան կարևորութիւնը՝ մինը իբրև դեկա-
վար, միւսը իբրև միջոց՝ իւր սեփական բարօրութեանը
հասնելու համար, նա կարող է հետևեալ նկատողութիւնն
անել. որովհետև չարիքի հետևանքը հաւասարապէս հար-
ուածում է ամէնքին, ապա այն մարդը, որ օգտվում է
չարիքից, այնուամենայնիւ մի առաւելութիւն ունի, հա-
մեմատելով այն մարդու հետ, որ չափազանց խիստ է վե-
րաբերվում դէպի ինքը. իրաւէ, հասարակութիւնը աշ-
խատում է իր կարեցածին չափ ոչնչացնել այդ առաւելու-
թիւնը քրէական միջոցներով, բայց խօսքը այն դէպքերի
մասին է, երբ այդ միջոցներից կարելի է խոյս տալ:

Այն, ըստ երևոյթին, այդ առաւելութիւնը կայ, և ով
որ չի ուզում զբանից օգտուել՝ զոհաբերութիւն է անում:
Այդ է պատճառը, որ չարիքը աւելի վարակիչ է, քան թէ
բոլոր տարափոխիկ հիւանդութիւնները: Բայց եթէ գործը
աւելի ուշադրութեամբ քննենք, կը տեսնենք, որ այդ
առաւելութիւնը մտացածին է: Եթէ չարիքի վերջնական
հետևանքը աւելի շուտ իրագործուէր, այսինքն նա մատ-
չելի լինէր իւրաքանչիւրի հեռատեսութեանը, այն ժամա-
նակ այսպիսի հարց չէր էլ ծագի: Երբ պատնէշը ճեղք-
ւում է, և քաղաքը ենթարկվում է ջրկոխութեան վտան-
գին, ամեն ոք շտապում է ճեղքուածը փակել, առանց
ուշադրութիւն դարձնելու, թէ հարեանն էլ նոյնն է անում:
Այն ինչ մի ճահիճ, որ պէտք էր ընդհանուր ուժով ցամա-
քեցնել, երկար ժամանակ կը թունաւորէր նոյն քաղաքի
օդը, եթէ ամէնքը միասին ձեռք չը տային գործին: Երկ-
րորդ դէպքում հետևանքը աւելի ծանր է քաղաքի բնա-
կիչների համար, որովհետև աւերում է նրանց առողջու-
թիւնը, բայց այն առաւելութիւնն ունի, որ կատարվում է

փոքր առ փոքր և տարիք է պահանջում օրհասակն վախ-
ճանին հասցնելու համար:

Չարիքի կարծեցեալ առաւելութիւնների տևողութիւնն
ու չափը կախուած են հասարակութեան զարգացման աս-
տիճանից: Նրանք համարեա՞ զրօի հաւասար կը լինէին այն-
պիսի մի հասարակութեան մէջ, ուր իւրաքանչիւր անհատը
մի անյաղթելի խոչընդոտն լինէր ամէն տեսակ անարդա-
րութեան դէմ, և ընդհակառակն, նրանք համարեա իրական
գերակշռութիւն կը տային այնպիսի մի շրջանում, որ ըս-
տորացած լինէր մինչև ոչխարային հօտը, որ շարունակու
է անվրդով որոճալ, երբ նրանց մորթում են մէկ մէկ, կամ
փոքրիկ խմբերով:

Այդ վերջին պայմանից դուրս՝ անարդարութեան ամէն
մի առաւելութիւնը երևակայական է:

Բայց տեղիք չը կայ կասկածելու, թէ մարդս կարող
է մինչև այդ աստիճան ստորանալ. եթէ արդարութիւնն
ու համերաշխութիւնը դաւաճանեն, նրան դարձեալ կը մնայ
պաշտպանութեան նախնական ձևը՝ չարագործին նմանելը,
որով վերջինս այնու ամենայնիւ վաղ թէ ուշ կը կրէ իւր
պատիժը:

Պէտք է, որ անհատը ոչ մի կապով կապուած չը լինի
սպառազայի հետ, ոչ խմբական (ազգային, կրօնական, քա-
ղաքական և այլն) շահով, ոչ ընտանեկան զգացմունքով,
ոչ էլ փոքր ի շատ է երկար կեանքի յուսով, որ կարո-
ղանայ ասել.

«Յառաջ քան իմ անարդարութեան անդրադարձ հար-
ուածը ինձ կը համնի, ես արդէն այս աշխարհումը չեմ
լինի, իսկ ինձանից յետ՝ թէկուզ ջրհեղեղ:

VI

Երբ մարդու մէջ հասունացել է ամէն մի անարդա-
րութեան դէմ մարտնչելու վճիռը, այն ժամանակ միայն
մի դժուարութիւն կը մնայ յաղթելու, այն է՝ ամէն մի
դէպքում, մանաւանդ երբ հակառակ կարծիքների է հան-

դիպում, որոշել, թէ որ կողմն է անարդարութիւնը: Բնական սխալմունքը այնքան մի մեծ շարիք չէր լինի, եթէ նա չը ծանրանար արհեստականապէս՝ կողմնակի շարամբտութեամբ: Բնական սրամտութեան և զարգացման տարբերութիւնը, վարժ լեզուի պնդախօսութեան հետ միացած, կը կարողանային շատ անգամ յեղաշրջել մեծամասնութեան առողջ գատողութիւնը, եթէ չը հանդիպէին համանման ուժերի, որոնք առաջիններին հակակշիռ են կազմում կամ սոսկ գաղափարի կամ իրանց սեփական շահերի համար:

Որպէս զի ամբողջ ապահով լինի այդ տեսակ շարամբտութիւնից, պէտք է ամէն մի անհատ սովորէ մտածել, որքան կարող է, իր բոլոր լսածը անձնական կրիտիկայի ենթարկել: Կասկածառութիւնը յանցանք չէ, քանի որ նա չէ անցնում այն սահմանը, երբ կարող է մէկն ու մէկին փեսա հասցնել:

Երկրորդ միջոցը՝ աւելի պարզը և աւելի ապահովը՝ այն սկզբունքներն են, որոնք ամէն մի մարդու համար պէտք է ուղեցոյց լինեն իր վճիռներն ու գործերը վերաստուգելու համար: Այդ սկզբունքները ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ վերելք յիշուած արդարութեան յաւիտենական գաղափարի տարերքը, բայց այդ տարերքը պէտք է լուսաբանուեն ամէն մի ժամանակաշրջանի համար, նայելով այն վարագոյրներին, որոնք արհեստականապէս ստեղծվում են մարդկանց աչքից ճշմարտութիւնը ծածկելու համար:

Որովհետև արդարութեան ու համերաշխութեան գըլխաւոր նեցուկը պէտք է լինի իւրաքանչիւրի ներքին համոզմունքը, թէ նրանք անհրաժեշտ են իւր անձնական կամ իւրայինների բարօրութեան համար, ապա ոչ միայն բռնի ստիպողութիւնը, այլ և յորդորը անօգուտ են այդ գաղափարի տարածելուն. միակ միջոցն այն է, որ մարդ բացատրէ ուրիշներին, երբ ինքը համոզուած է: Օրինակը այդ դէպքում կրկնակի նշանակութիւն ունի. մինը՝ իմաց անել նրանց, որոնք գեռ չը գիտեն, միւսը՝ քաջալերել նրանց՝ որոնք վարանում են, իրանց մենակ կարծելով:

Անկարելի է միևնոյն ժամանակ արդարութեան երկու զանազան կարակն ունենալ. եթէ նա փոխվում է մի դէպքի համար, ապա փոխւում է և բոլոր միւս դէպքերի համար, ինչպէս և դանակի բերանը չի կարող մի առարկայի համար աւելի սուր լինել, քան միւսի համար. եթէ մի անգամ բթանայ, այդպէս էլ կը մնայ, մինչև նորից սրըռուելը, որ բթացած խղճի վերաբերմամբ երկար ու յամառ աշխատանք է պահանջում:

Անձնուրացութեան ամէն մի օրինակը, առանց ակնկալութեան ամէն մի գոհաբերութիւնը յօգուտ մի արդար գործի, ազդում են ինչպէս առողջարար օդի թարմ հոսանքը, մաքրելով այն շրջանի բարոյական մթնոլորդը, ուր կատարվում են. ընդհակառակն, ամէն մի բռնաբարութիւն, մինչև անգամ յաջողութեամբ պսակուած՝ աւելի կամ պակաս քայքայիչ ազդեցութիւն է ունենում, նայելով իւր ծաւալին:

Այս ընդհանուր գատողութիւնների նպատակն էր ապացուցանել, թէ անարդարութիւնը, որ կրօններն արգելում են Աստուծոյ անունով, որ խիղճը մերժում է բռնազգամբ, հաւասարապէս գատապարտվում է և մարդկային գոյութեան ու բարօրութեան ջօգիկայով: Հետևեալ զբրոյկներում ես կ'աշխատեմ արծարծել այս հիմնական գաղափարը այն խնդիրների վերաբերութեամբ, որոնք այս բոլորից յուզում են քաղաքակիրթ աշխարհը:

1950. 1. 10. 1000

1
2

APM.
3-2302a

ԳԻՆՆ Է 10 ԿՈՊ.

5560
4/26

« Ազգային գրադարան

NL0152106

